

SOCIALE VERANDERKUNDE, AANZET TOT EEN BODY OF KNOWLEDGE

Platform sociale verandering, Kring Andragologie UVA Amsterdam

Gerard Donkers 2023

In deze notitie staan kort de centrale onderwerpen benoemd die voortkomen uit thematisch onderzoek door de platformgroep 'theorieontwikkeling sociale verandering' van 14 geanalyseerde publicaties van belangrijk geachte auteurs. De onderwerpen zijn inhoudelijk uitgewerkt en thematisch onderbouwd in het boek 'Grondbeginselen van veranderen' (SWP 2023), geschreven door Gerard Donkers in opdracht van de platformgroep.

De onderwerpen verwijzen naar een bepaalde *body of knowledge* van het kennisgebied. Wat zijn deze onderwerpen en wat kunnen ze bijdragen aan het kennisbestand van de sociale verandering? Op deze twee vragen wordt in deze notitie ingegaan.

1. CENTRALE ONDERWERPEN IN KENNISBESTAND VAN SOCIALE VERANDERKUNDE

De onderwerpen verwijzen naar de centrale thema's¹ die in het onderzoek zijn uitgewerkt in vier soorten:

- A. Onderwerpen betreffende de eigegeaardheid van sociale verandering
- B. Filosofische grondslagen van sociale verandering
- C. Haar methodologische grondslagen
- D. Haar systemische grondslag

A. De eigegeaardheid van sociale verandering

Basisthema 1: Veranderen (changing)

- Dynamisch proces in levende organismen
- Actief subjectgebonden en intentioneel handelen
- Teleologisch denken
- Bewuste en onbewuste referentiewaarden in het handelen
- Relatie tussen omgevingsverandering en zelfverandering
- Relatie tussen de makende en de latende handelingsmodus
- Handelen als combinatie van waarnemen, denken, voelen en gedrag in relatie tot omgeving: de brede visie op 'handelen'
- Systemisch handelen, persoon en situatiegeoriënteerd
- Wie zijn veranderaars:
 - o alle levende organismen
 - o doelgroep als mede-veranderaar
 - o doelgroep als primaire actor
- De professional als ondersteuner en facilitator

Basisthema 2: Sociaal

- Sociaal als aspect van veranderprocessen
- Interacties tussen levende organismen en relatie tussen mens en natuur

¹ Een *thema* is een onderwerp dat in de data (scènes) van het onderzoek herkenbaar, kenmerkend en betekenisvol was (zie zes criteria van een label)

- Interactionele inbedding van de mens in zijn omgeving: hoe we met elkaar vormgeven aan het leven
- De mens als losstaand, *geatomiseerd individu*
- Interactieveld tussen mens en omgeving (de ander en het andere) in relatie tot *intrapersoonlijke interacties* in de binnenwereld van de mens
- De mens als een *multidimensionaal zelfgeheel*
- Balans tussen autonomie (autopoiesis) en verbondenheid met de ander en het andere
- *Verbinding* tussen interpersoonlijke (informele) communicaties en de geïnstitutionaliseerde (formele) (machts)structuren van de maatschappij
- *Morele kwaliteit* van interacties, in positieve en negatieve zin
- Het sociale aspect in *sectoren* van de samenleving op micro-meso en macroniveau

Basisthema 3: Het kennis-, onderzoeks- en praktijkveld

- Sociale veranderingkunde als *interventiegericht* kennis-, onderzoeks- en praktijkveld
- Relatie tussen systeemkennis van sociale vraagstukken en de vraag hoe daar verbetering in aan te brengen: kennis van *social changing*
- Het *handelend subject* toegevoegd aan situaties waarin wordt geprobeerd die in een wenselijk geachte richting te beïnvloeden
- De kunst en kunde van het beïnvloeden van situaties door veranderaars in relatie tot beschrijven en verklaren van situaties
- Grote diversiteit aan *praktijktheorieën* van, voor en uit een bepaald praktijkveld
- Zoeken naar *onderlinge samenhang* in diversiteit
- *Transdisciplinair denken* in dynamische verbindingen tussen verschillende perspectieven
- Betrouwbaarheid, validiteit en bruikbaarheid van *inhoudelijk* onderzoek naar interventiegerichte vraagstellingen als bron van kennis
- Onderzoek doen als participatieve praktijk van veranderen, als gezamenlijk constructieproces
- Theoretische inzichten en richtijnen voor het handelen gezien als *open oriëntatiekader* voor het maken van eigen keuzes en niet als deterministische voorschriften

B. Filosofische grondslagen van sociale veranderingkunde

Basisthema 4: Verschillende visies op waarheid, werkelijkheid en methodologie

- De expliciete of impliciete aanwezigheid van een *visie* in verandergericht handelen (ook in wetenschappelijk handelen)
- Aanwezige vooronderstellingen en uitgangspunten over wat waar, werkelijk en goed is om te doen of te laten
- *Drie visies op waarheid en waarheidsvinding* in sociaal veranderingkundige theorieën en praktijken: een (neo)positivistische, een persoonsgerichte, cultuurkritische en een maatschappijkritische visie
- De driedeling als *middel* om visies van veranderaars herkenbaar in beeld te brengen en te zoeken naar onderlinge verbindingen
- *Verbinding tussen realisme en constructionisme* in de visie op de werkelijkheid
- *Referentierealisme* als mogelijke verbinding tussen realisme en constructionisme
- *Denken in de samenhang* tussen natuur, mens (met zijn bewustzijn) en maatschappij als een grondslag van sociale veranderingkunde
- *Pluralistische* visie op de methodologie van veranderen en onderzoek doen

Basisthema 5: Een integrale visie

- Aandacht voor *het hele mens-zijn* in de context van natuur en maatschappij met *ruimte voor een eigen visie en invulling* op wat waar en werkelijk is
- *Integrale concepten* die verschillen, tegenstellingen en tegenstrijdigheden met elkaar verbinden in de vorm van *oxymorons*
- *Dynamisch proces van scheiden en verbinden van tegenpolen* zoekend naar een bevredigende balans hiertussen, zonder dat de uitkomst van dat proces tevoren vaststaat
- Poging om twee valkuilen in het systeemdenken te vermijden: ontkoppeld denken en symbiotisch denken
- Erkenning van *diversiteit in het gelijk zijn*: in het verbonden zijn met de omgeving spreken van autonomie en in de autonomie spreken van verbondenheid
- *Grenskritiek-theorie*: reflectie op de grens waar het ene perspectief ophoudt en het andere perspectief domineert

C. Methodologische grondslagen van sociale veranderingkunde

Basisthema 6: Verkenning en analyse van een vraag-situatie

- Expliciete of impliciete aanwezigheid van een *vraag* waarop een antwoord wordt verwacht
- Meer-perspectivistische verheldering van een vraag
- *Systemische* analyse van complexiteit
- Pogingen tot integratie van ecologische, psychosociale en economisch-politiek-culturele aspecten van een situatie
- *Transdisciplinaire* verkenning van een vraagstuk
- Twee valkuilen vermijden: onterechte reductie door fragmentatie van de systemische complexiteit en verzwakking van het handelingsvermogen door onteigening van zelfregie van mensen in het omgaan met de situatie
- Waarnemers/onderzoekers die ook zichzelf als veranderaars onderzoeken
- Handelen van mensen begrijpen in termen van *intentionele handelingspatronen*
- Aandacht voor hoe de betrokkenen zelf de situatie uitleggen en verklaren
- Inschatten van mogelijkheden tot beïnvloeding van een situatie in een gewenste richting
- Participatief onderzoek ter verheldering van de vraag-situatie
- Interventievraag verhelderen: antwoord op vijf variabelen: wie, wat waar, hoe en waartoe?

Basisthema 7: Waardenformulering als doelrichting van veranderen

- Bewustwording van referentiewaarden in het handelen
- Niveau's van abstractie in referentiewaarden: van concrete sensaties, procedurele normen tot abstracte morele principes
- Belang van conceptuele en morele principes in het handelen
- Relatie tussen inhoudelijke en procesgerichte waarden
- Recht doen aan de 'heelheid' van het leven als centrale waarde
- Participatief onderzoek als mogelijk bijdrage aan verheldering en legitimering van de waardenoriëntatie in een verandertraject en als bijdrage aan het met elkaar komen tot gedeelde waarden

- *Mental contrasting* als manier van reflectie op het spanningsveld tussen de in theorie gewenste en de feitelijk in het gedrag gehanteerde waarden
- *Grenzenstellende dialoog* als mogelijke grondvorm van veranderen en veranderkundig onderzoek

Basisthema 8: Poging om gewenste verandering te realiseren

- Daadwerkelijke pogingen om gewenste verandering te implementeren
- Aandacht voor het implementeren van zowel inhoudelijke als procesgerichte waarden
- Relatie tussen de manier van werken in een verandertraject en de eigegeaardheid van sociale veranderkunde
- Gerichtheid op herstel van de balans tussen natuur, mens en maatschappij
- Participatief handelingsonderzoek als mogelijke bijdrage aan het implementeren van een verandering
- Onderzoek gericht op drie methodische variabelen – vraagverheldering, doeloriëntatie en implementatiestrategieën en tactieken – met daarin aandacht voor een consistente samenhang tussen deze methodische variabelen, voor de rol en taakopvatting van veranderaars, voor inhoudelijke en relatiegerichte principes en voor werkvormen en middelen bij planning, uitvoering en evaluatie
- Kritische reflectie op de grenzen van een systeem
- Breed veranderperspectief waarin micro-, meso- en macrostrategie met elkaar in relatie worden gebracht
- Brede mix van handelingscompetenties op cognitief, persoonsgericht en omgevingsgericht niveau
- Relatie tussen een open, flexibele en reflectieve benadering en het aanbrengen van de nodige orde en systematiek
- Denktijd voor rust en bezinning in het proces van veranderen

D. Systemische grondslagen van sociale veranderkunde

Basisthema 9: Systeemdenken met zelfregulering als basisconcept

- Aandacht in verandertrajecten voor *perspectiefwisseling* waarin niet de handelende mens, maar het systeem als geheel vertrekpunt is van denken
- Conceptuele brug tussen *het bètadomein* en *het sociale domein*
- *Integrale systeemvisie* met aandacht voor de samenhang tussen de natuur, de mens met zijn bewustzijn en de maatschappij
- Leven op aarde zien als een proces van *zelforganisatie*: een spontane toename van complexiteit en biodiversiteit zonder centrale, autocratische piloot
- De mens als een complex geheel van verschillende zelf-aspecten, een *multidimensionaal zelfstelsel* waarvan de bewuste regievoering slechts een klein onderdeel is
- Zelfregulerend vermogen van mens en samenleving begrijpen in zijn *duaal karakter*: de natuurwetmatige objectdimensie en de sociaal-culturele-morele subjectdimensie ervan zien als twee dimensies die in een continue spanningsvolle en niet-gedetermineerde samenhang met elkaar zijn verbonden
- 'Systeem' en 'zelfregulering' opvatten als *hypothetische begrippen* die verwijzen naar een *veronderstelde* - en vanuit empirisch oogpunt niet te bewijzen - samenhang tussen natuur, mens en maatschappij.

- Versterking van het zelfregulerend vermogen van mensen als bijdrage aan versterking van de *ervaring van levenssamenhang*
- Systeemtheorie als een *oriëntatiekader* voor het zoeken naar wat en hoe te handelen teneinde een bepaalde verandering te realiseren

2. NAAR EEN 'BODY OF KNOWLEDGE' VAN SOCIALE VERANDERKUNDE

Uit het thematisch onderzoek van de platformgroep komt aldus een negental basisonderwerpen van sociale veranderkunde naar voren. Deze hebben we, zoals gezegd, opgedeeld in vier soorten: de eigegeaardheid van sociale veranderkunde; filosofische grondslagen van de sociale veranderkunde; methodologische grondslagen en de systemische grondslag van het kennisgebied. Deze vierdeling kan worden gebruikt als een mogelijke kapstok voor de literatuurverzameling betreffende de 'body of knowledge of social changing'.

We zouden dan de volgende categorieën in de 'body of knowledge' van het kennisgebied kunnen onderscheiden.

1. Eigegeaardheid van sociale veranderkunde

- Historie van social changing
- Veranderen
- Sociaal
- Handelingsonderzoek

2. Filosofie van sociale veranderkunde

- Visies op waarheid, werkelijkheid en methodologie
- Integratief denken

3. Methodologie van sociale veranderkunde

- Parktijktheorieën van, voor en uit verschillende werkvelden:
 - Sociale Hulpverlening
 - Groepsdynamica
 - Community Intervention
 - Organisatie Interventie
 - Sociale Politiek
 - Onderwijs, Vorming en Educatie
 - Jeugd en Opvoeding
- Vraagverheldering sociale vraagstukken
- Doeloriëntatie en ethiek van veranderkunde
- Implementatiestrategieën en tactieken

4. Systeemdenken als basis van sociale veranderkunde:

- Integratieve systeemtheorieën
- Zelfregulering

Om tot een gewogen kennisbestand van sociale verandkunde te komen, kunnen we kijken naar waar in welke publicaties deze centrale thema's of clusters van thema's worden uitgewerkt en met empirisch onderzoek en theorievorming worden onderbouwd.

Vanuit het thematisch onderzoek van de platformgroep passen bij deze exercitie echter enkele kritische kanttekeningen.

Allereerst komt uit het onderzoek naar voren, dat het kennisgebied zich niet laat beperken tot *expliciet* in de terminologie van 'sociale verandkunde' geschreven literatuur. Het is dan ook niet wenselijk het kennisbestand te beperken tot dergelijke publicaties. De ontwikkeling van het kennisbestand kan alleen door te onderzoeken wat we uit de *grootst mogelijke diversiteit* aan perspectieven uit natuur-, mens- en maatschappijwetenschappen kunnen leren over deze en andere thema's van sociale verandkunde. Dit proces is nooit af. Het is een permanent met elkaar blijven zoeken naar en uitwerken van centraal geachte kenmerken in allerlei verschillende praktijktheorieën. De platformgroep heeft hiermee een start gemaakt die in het landelijk platform sociale verandkunde hopelijk wordt voortgezet.

Een tweede belangrijke kanttekening uit het onderzoek naar centrale thema's is, dat de onderwerpen onderling dermate nauw met elkaar zijn verstrengeld dat ze niet in aparte, los van elkaar staande delen kunnen worden opgeknipt. Het gaat om het beschrijven van een *samenhangende visie op het leven als geheel*. Dit betekent dat er in de theorievorming een moment moet zijn waarin er van perspectief wordt gewisseld: de weg van het inductieve denken in termen van een diversiteit van praktijktheorieën dient in verbinding te worden gebracht met een deductieve wijze van theorievorming, waarin wordt gekeken vanuit een samenhangende visie op het leven als geheel. Het boek van Fritjof Capra en Pier Luisi *The Systems View of Life* (2014) kan hierbij als voorbeeld dienen.

Een derde kritische kanttekening betreffende een mogelijke 'body of knowledge' van het kennisgebied betreft de aard van een dergelijk kennisbestand. De inhoudelijk uitgewerkte thema's kunnen geen deterministische voorschriften zijn, want dat verhoudt zich niet tot een procestheorie van veranderen waarin de veranderingen in het denken, ervaren, gedrag en context niet bij voorbaat als resultaat kunnen vaststaan. De body of knowledge van het kennisbestand kan slechts bestaan uit de ontwikkeling van een *reflectiekader* dat kan dienen als een oriëntatiemiddel voor het maken van eigen keuzes voor wat te doen en hoe te handelen in een bepaalde praktijksituatie. Ook in dit opzicht dient er dus sprake te zijn van een open kennisbestand.

Gerard Donkers 2023